

Л. М. Марчук

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ДИНАМІКА ФОРМУВАННЯ АСЕРТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

У статті розглядається проблема формування і розвитку асертивності, асертивної поведінки майбутніх психологів у процесі здобуття вищої професійної освіти. Представлені фактори, що перешкоджають формуванню асертивності. Виявлено провідну роль освіти у формуванні асертивності. Обґрунтовано необхідність формування асертивної поведінки майбутніх психологів. Емпірично виявлені відмінності у формуванні асертивної поведінки у студентів, що навчаються за фахом.

Ключові слова: асертивність, асертивна поведінка, професійне становлення, міжособистісна взаємодія, соціально-психологічний клімат.

Постановка проблеми. Одним із найважливіших завдань сучасного освітнього процесу, в т. ч. у рамках системи вищої професійної освіти, є підготовка фахівця, який не тільки отримує професійні знання, а й глибоко розуміє і знає свою роль у суспільстві, здатний нестандартно мислити, творчо застосовувати знання у складних виробничих, соціальних ситуаціях, самостійно приймати рішення і нести за них відповідальність, тобто бути асертивним. Асертивність у професійній діяльності виступає засобом досягнення взаєморозуміння та гармонії у колективі, а такі якості, як емоційна стабільність, впевненість у собі й оптимальний рівень самоконтролю дозволяють забезпечити успішне професійне зростання. Водночас поза межами уваги дослідників залишається низка питань, які характеризують і визначають особливості формування асертивної поведінки у професійному становленні особистості майбутніх психологів. У світовій теорії та практиці відсутня єдина концепція організації навчання майбутніх психологів, а їхній професійний розвиток особистості здійснюється стихійно. Крім того, у практиці такої підготовки мають місце суперечності:

– між рівнем теоретичних знань, методичних умінь і можливостей їх адекватного використання у практичній діяльності психолога [1, с. 20];

– між абстрактним характером предмета навчальної діяльності та реальним предметом майбутньої професійної діяльності;

– між роздрібненістю знань із багатьох навчальних дисциплін і необхідністю їх системного використання в майбутній практичній діяльності;

– між виконавчою позицією студентів у навчанні й ініціативною позицією фахівців у практичній діяльності [5, с. 24].

Названі вище суперечності професійної підготовки майбутніх психологів ускладнюють фор-

мування високого рівня усвідомленості діапазону можливих стратегій поведінки та навичок їх реалізації у конкретних життєвих ситуаціях на основі самовизначення в межах одного з можливих сценаріїв роботи з актуальним чи потенційним конфліктом.

Все це актуалізує вивчення проблеми формування асертивної поведінки майбутніх фахівців в умовах сучасного вищого навчального закладу (далі – ВНЗ). Повинні бути враховані відповідні вікові особливості, курс, форма навчання, оцінка соціально-психологічного клімату у студентській групі кожного учасника навчально-виховного процесу.

Дослідження різних аспектів асертивної поведінки особистості здійснено у працях Н. Ануфрієвої, Г. Балла, Є. Головахи, О. Донченко, І. Кона, М. Савчина, Л. Сохань, В. Татенка, Т. Титаренко, О. Хохлової та ін. Учені розглядають її у контексті життєвих смислів і роблять акцент на необхідності підвищення суб'єктності життєдіяльності (К. Абульханова-Славська, О. Асмолов, І. Кон, С. Максименко, В. Москаленко, В. Моляко, В. Семиченко, С. Рубінштейн та ін.), навчанні молодих людей вмінню розпоряджатися своїм життям, робити його предметом власної свідомості та волі (А. Анцупов, Д. Бокум, С. Гинзер, Г. Крайг, А. Шипилов та ін.); здатності долати труднощі; бути впевненим у собі та своєму призначенні (В. Каппоні, Т. Новак, С. Нартова-Бочавер та ін.); відчувати внутрішню потребу у свободі; адекватно оцінювати себе та інших учасників міжособистісної взаємодії (А. Андрієнко, М. Медведєва та ін.); чітко планувати дії, ясно висловлювати свої почуття, шанобливо співпрацювати з партнерами, доносячи до них свою позицію (В. Галицький, О. Мельник, В. Синявський та ін.).

Мета статті. Головною метою цієї роботи є емпіричне дослідження динаміки формування

асертивної поведінки майбутніх психологів у процесі навчання у ВНЗ.

Виклад основного матеріалу. Специфіка професії психолога, її спрямованість на надання психологічної допомоги іншим передбачають те, що основним інструментом його роботи, знань, окрім тестів, спеціальних психологічних методик, має виступати його власна особистість; самооцінка, цінності, образ себе та навколишнього тощо. Вміння вибрати адекватну форму прояву своїх емоцій, здатність володіти собою, керувати власними емоційними станами – показник розвинутої емоційної культури практичного психолога. Все це сприяє повноцінному спілкуванню, дає змогу знайти вихід зі складних конфліктних ситуацій [4, с. 35–41].

Асертивність, на наш погляд, і є тим принципово важливим феноменом, який слугує успішній взаємодії психолога з іншими, забезпечуючи ефективність і якість професійної діяльності. Ми вважаємо, що асертивна поведінка є чинником формування певної ціннісної позиції стосовно самого себе й інших, досягнення власних цілей, адекватної самооцінки та встановлення конструктивних соціальних відносин.

У процесі навчання майбутні психологи повинні усвідомити свою соціальну роль, яку вони виконують у суспільстві, зрозуміти цілі і завдання, специфіку їхньої майбутньої професії. На цій основі, у процесі безпосереднього отримання вищої професійної освіти, відбувається формування соціально-значущих якостей, рис особистості, необхідних для продуктивної професійної роботи: асертивності, емпатії, толерантності, оптимізму, доброзичливості тощо.

Під асертивною поведінкою майбутніх психологів розуміємо самостверджувальну активність, що виражається, передусім, у самостійності, незалежності від інших, в умінні відстоювати свої права та думки із самоповагою та повагою до інших. У професійному становленні майбутніх психологів головне місце має бути відведено формуванню асертивної поведінки через розвиток впевненості, мотивації досягнень, вольового самоконтролю, зниження тривожності та сприяння соціально-позитивній установці у взаємодії в студентській групі. Завдяки асертивній поведінці у майбутнього фахівця проявляються такі професійно важливі якості: здатність до самостійного регулювання власної поведінки, незалежність від зовнішніх впливів і оцінок; знання власних прав та обов'язків; адекватне оцінювання себе й оточуючих; усвідомлення особистих потреб та інтересів; розуміння власних цілей, намірів і шляхів подальших дій, вміння відкрито та без дискомфорту про них заявляти; повага до прав та інтересів інших людей; здатність досягати поставлених цілей, не маніпулюючи іншими; уміння переконувати,

завойовувати прихильність, звертатися за порадою чи допомогою до інших учасників міжособистісної взаємодії; здатність укласти компромісні рішення; встановлювати ділові контакти та партнерські відносини тощо [3, с. 121–125].

Виходячи з цього, нами було проведено емпіричне дослідження, в якому взяли участь 273 студенти-психологи, яких було розподілено на групи за віком: до 18 років (34,8%); 18–21 рік (24,9%); 21–25 років (21,6%); понад 25 років (18,7%); курсом навчання: 1 курс (21,2%); 2 курс (21,2%); 3 курс (32,7%); 4 курс (24,9%); формою навчання: денна (61,9%); заочна (38,1%).

За допомогою дисперсійного аналізу оцінювався вплив на формування асертивної поведінки майбутніх психологів таких факторів, як: вік, курс, форма навчання, соціально-психологічний клімат у групі.

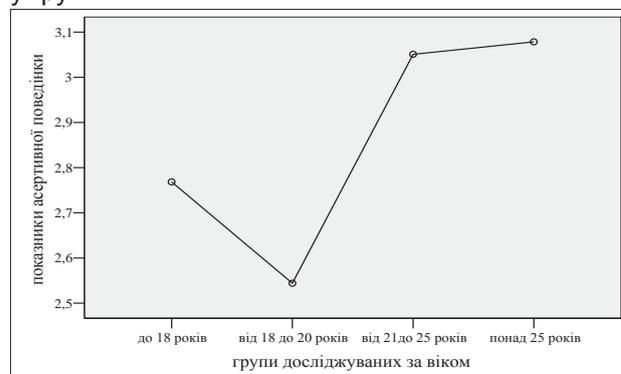

Рис. 1. Особливості асертивної поведінки залежно від віку досліджуваних майбутніх психологів

За рис. 1 спостерігаємо зростання показників сформованості асертивної поведінки за віковими ознаками і констатуємо у бік позитивної динаміки починаючи з 21 року; найбільший її пік визначено у період за 25 років. Зазначений результат пояснюємо тим, що студенти набувають досвіду в розширенні знань про досліджуваний феномен, орієнтуються в тому, яку роль і місце він має у професійному становленні; з набуттям досвіду асертивності в процесі міжособистісної

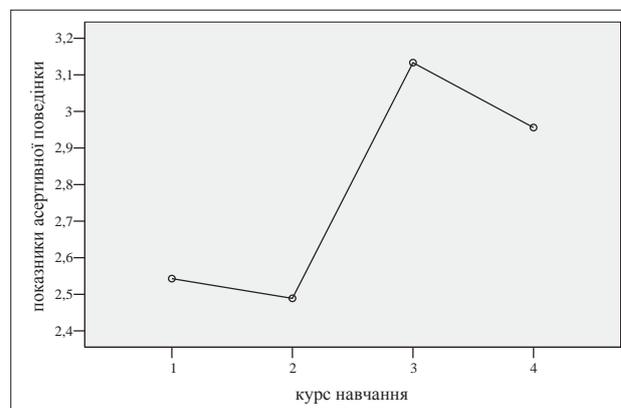

Рис. 2. Особливості асертивної поведінки залежно від курсу навчання досліджуваних майбутніх психологів

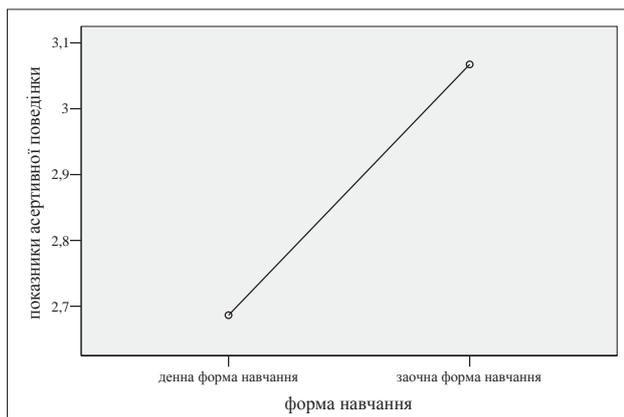

Рис. 3. Особливості асертивної поведінки залежно від форми навчання досліджуваних майбутніх психологів

взаємодії з'являються впевненість, відповідальність, довіра до себе й інших суб'єктів навчальної взаємодії. Низький рівень асертивної поведінки продемонстрували студенти-психологи перших курсів і частково – другого, у яких досліджувана якість розвинена тільки на рівні професійного становлення, тобто на рівні формування. З віком ця якість зростає, свідченням є статистично значущі відмінності ($p < 0,01$).

За результатами дослідження визначено відмінності стану сформованості асертивної поведінки у студентів-майбутніх психологів між курсами та формою навчання.

За рис. 2 спостерігаємо зростання стану сформованості асертивної поведінки аж до пікової – констатовано у студентів, які навчаються на третьому курсі, тоді як у студентів випускного курсу спостерігається тенденція до незначного зниження. Останню можемо пояснити тим, що після проходження практики відбувається переосмислення як особистісних, так і професійних цінностей, пов'язаних із вибором фаху, рівнем тривожності, відповідальності, і водночас знижується рівень впевненості, довіри до себе та своїх професійних здатностей у плані досягнення успіху. На успішність формування асертивної поведінки студентів під час їхнього навчання впливає низка чинників як соціального, так і психологічного характеру, оскільки процес професійного становлення тісно пов'язаний із соціалізацією особистості [2, с. 7–16]. Отже, у формуванні асертивної поведінки майбутніх психологів простежується динаміка рівня її зростання залежно від перебування студентів на тому чи іншому курсі.

Варто зазначити, що формування асертивної поведінки майбутніх психологів залежить також від форми навчання.

За рис. 3, саме у студентів заочної форми констатовано вищий рівень сформованості асертивної поведінки, ніж у студентів денної форми ($p < 0,01$). Можливо, це пояснюється більшою зорієнтованістю на професію й успішне працев-

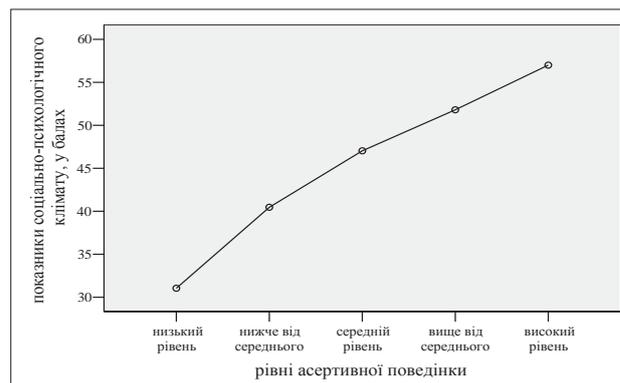

Рис. 4. Рівні асертивної поведінки залежно від соціально-психологічного клімату в студентській групі

лаштування (більшість студентів заочної форми працевлаштовані); відповідно, прояви асертивної поведінки (довіра, впевненість, здатність слухати і чути тощо) набувають професійного спрямування та більшого усвідомлення на рівні рефлексії та саморефлексії.

За результатами дисперсійного аналізу виявлено вплив соціально-психологічного клімату групи на формування асертивної поведінки студентів. Констатовано також статистично значущі відмінності ($p < 0,01$) у рівнях сформованості асертивної поведінки майбутніх психологів залежно від їхньої оцінки *соціально-психологічного клімату* у студентській групі: чим вони сприятливіше оцінювали соціально-психологічний клімат, тим вищим був їх рівень сформованості асертивної поведінки.

Варто зазначити, що студенти, описуючи соціально-психологічний клімат у студентській групі як такий, де домінантами виступають теплі та довірливі стосунки, задоволеність, розуміння, продуктивність; де не нав'язується власна думка, а члени групи, за рахунок здатності до компромісу та співпраці, досягають успіху в міжособистісних стосунках, мають виражену асертивну поведінку. Натомість досліджувані, які вказують на неузгодженість між членами групи, недовіру одне до одного, незадоволеність міжособистісними стосунками, мають низький рівень сформованості асертивної поведінки. Отже, можна констатувати, що у студентів психологів у процесі навчання спостерігається динаміка розвитку асертивної поведінки і набуття відповідних знань, умінь, навичок щодо її формування залежно від вікових особливостей, курсу, форми навчання, соціально-психологічного клімату у групі та через такі важливі особистісні і професійні якості, як впевненість, свобода, незалежність, асертивна позиція.

Висновки. Таким чином, у процесі безпосереднього отримання вищої професійної освіти, із включенням її до освітнього середовища ВНЗ, відбувається формування соціально-значущих якостей, рис особистості, необхідних для продуктивної роботи у сфері психології: асертивності,

справедливості, толерантності, рівноправності, поваги і визнання суверенності особистості, емпатії, оптимізму. Під час навчання студент поступово формується не лише як професіонал, а і як асертивна особистість, здатна адаптуватися в соціальній взаємодії через сформовану асертивну поведінку. Після інтерпретації дисперсійного аналізу слід відзначити, що на формування асертивної поведінки майбутнього психолога впливають вік, курс, форма навчання, соціально-психологічний клімат у студентській групі. Отримані дані не вичерпують усіх аспектів досліджуваної проблеми. Перспективи подальшого дослідження, на наш погляд, полягають у вивченні структурних компонентів асертивної поведінки відповідно до розробленої психодіагностичної карти дослідження.

Література:

1. Андрійчук І.П. Формування позитивної Я-концепції особистості майбутніх практичних психологів в процесі професійної підготовки: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07; Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова. Тернопіль, 2003. 20 с.
2. Бужас Т.М. Основания и условия профессионального становления студентов-психологов. *Вестник МГУ*. 2005. № 2. С. 7–16.
3. Фурманов И.А. Стратегии коммуникативного контроля в межличностном профессиональном взаимодействии. *Актуальні проблеми психології. Т. I: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія: зб. наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. К.: Міленіум, 2005. Ч. 15. С. 121–125.*
4. Чепелева Н.В., Пов'якель Н.І. Теоретичне обґрунтування моделі особистості практичного психолога. *Психологія: зб. наук. праць. К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова. Вип. III. 1998. С. 35–41.*
5. Шумакова Л.П. Особливості розвитку мотивації досягнення особистості психолога-практика в процесі професійної підготовки: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07; Український держ. педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова. К., 1997. 24 с.

Марчук Л. Н. Динамика формирования асертивного поведения будущих психологов в процессе обучения в высшем учебном заведении

В статье рассматривается проблема формирования и развития асертивного поведения будущих психологов в процессе получения ими высшего профессионального образования. Представлены факторы, препятствующие формированию асертивности. Выявлено ведущую роль образования при формировании асертивности. Обоснована необходимость формирования асертивного поведения будущих психологов. Эмпирически выявлены различия в формировании асертивного поведения у студентов, обучающихся по специальности.

Ключевые слова: асертивность, асертивное поведение, профессиональное становление, межличностное взаимодействие, социально-психологический климат.

Marchuk L. M. Dynamic of the formation of assertive behavior of future psychologists in the learning process at the university

In the article is considered the problem of forming and development of asserative behavior of the future psychologists during they getting the higher education. Also the factors that prevent the formation of assertiveness are presented. We have identified the leading role of education in the formation of assertiveness. The necessity of formation of assertive behavior of future psychologists is grounded. Empirically revealed differences in the formation of assertive behavior by students, who study in their specialty.

Key words: assertive, assertive behavior, professional formation, interpersonal interaction, socio-psychological climate.